

The Model of Utilizing “Contemplation, Intellectual Reflection, and Free Thinking” in Civilization-Building Governance Based on the Intellectual System of the Supreme Leader

Javad Aghayan

Seminary Student, Advanced Level (Dars-e Khārej), Qom Seminary; Master of Applied Chemistry, Qom, Iran. j.aghayan@chmail.ir

Abstract

With the Islamic Revolution of Iran entering its second phase of life—as articulated in the Statement on the Second Step of the Islamic Revolution by the Supreme Leader, defined as the era of “self-cultivation, society-building, and civilization-building”—the necessity of recognizing and employing intellectual and theoretical foundations in Islamic governance has become increasingly significant. From the perspective of His Eminence, the three components of “contemplation,” “intellectual reflection,” and “free thinking” constitute the pillars of national soft power and the prerequisite for the realization of Islamic governance on the level of the new Islamic civilization. These elements, in addition to serving as the foundations of knowledge production and innovation, provide the ground for educating a generation in harmony with the Revolution and for shaping a thoughtful society committed to religious values. Despite repeated emphases by the Leader, challenges such as the lack of structural institutions to promote free thinking, the absence of effective linkage between the production of thought and discourse formation, and the nonexistence of a comprehensive model for utilizing these capacities in the governance process have hindered the full use of this soft capital. Consequently, the necessity of presenting a scientific and indigenous model capable of explaining and operationalizing these three components in relation to Islamic governance has become a strategic imperative. The principal objective of this research is to identify, explain, and design a conceptual–applicative model for the effective utilization of the capacities of contemplation, intellectual reflection, and free thinking in the path toward achieving civilization-building Islamic governance. This objective is based on an analysis of the Supreme Leader’s views regarding the structural role of these components in managing society and in the process of civilization-building, and it seeks to extract the necessary principles and theoretical frameworks for linking intellectual capacities with the functions of governance in various dimensions such as thought production, human resource training, and cultural institution-building. Furthermore, the research aims to extend the flow of contemplation and free

Cite this article: Aghayan, J. (2025). The Model of Utilizing “Contemplation, Intellectual Reflection, and Free Thinking” in Civilization-Building Governance Based on the Intellectual System of the Supreme Leader. *Islamic Governance Studies*, 1(2), p. 187-212. <https://doi.org/10.22081/IJSLAMICGO.2025.72113.1032>

Received: 2025-05-30 ; **Revised:** 2025-07-18 ; **Accepted:** 2025-08-19 ; **Published online:** 2025-10-02

Type of article: Research Article
<https://ijislamicgov.isca.ac.ir>

Publisher: Islamic Sciences and Culture Academy
©2025/authors retain the copyright and full publishing rights

thinking from the level of academic and educational centers to the arena of macro-level decision-making and executive management of the country, thereby clarifying the role of these components as prerequisites for the transition from the Islamic state to the Islamic society and ultimately the realization of the new Islamic civilization. The study has been conducted through a descriptive–analytical method with a qualitative approach. Data have been collected through library and documentary study, with the primary focus on analyzing the speeches, writings, and official documents published by the Office for the Preservation and Publication of the Works of the Supreme Leader, as well as upstream documents such as the Statement on the Second Step of the Revolution, the Islamic-Iranian Model of Progress, and the Charter of the Advanced Seminary. In the first stage, the definitions and concepts of the three components “contemplation,” “intellectual reflection,” and “free thinking” were revisited within the framework of Islamic principles, and subsequently, through an *ijtihād*-based approach, their relation to the fundamental elements of the Islamic system and civilization was examined. Moreover, strategic statements by the Supreme Leader regarding institution-building, discourse formation, and human resource training were analyzed using content analysis in order to identify the governing principles of the proposed model. The findings demonstrate that, from the perspective of the Supreme Leader, the triad of contemplation, intellectual reflection, and free thinking constitutes the foundation of the civilizational movement of Islamic culture in the present era, and without them the path to civilization-building governance will be interrupted. Contemplation, as a purposeful rational activity aimed at understanding and solving issues based on Islamic knowledge, is the initiator of strategic thought production. Intellectual reflection is the process of critical and methodical analysis of phenomena to provide effective responses to contemporary needs, and free thinking ensures the freedom of thought within the framework of rationality and *Sharī‘a*, preventing intellectual subjugation and imitation of foreign models. The findings further reveal that these components must be employed simultaneously in four arenas: first, in the human sphere, through the training of faithful, self-disciplined, and rational human resources familiar with Islamic lifestyle and Iranian traditions who are capable of realizing the ideals of the Revolution; second, in the sphere of thought production and discourse formation, by strengthening free thinking to generate indigenous concepts and vocabularies consistent with the intellectual structure of the Revolution, which are then transformed into public and executive discourse; third, in the institutional sphere, by creating and reinforcing supportive institutions such as seminaries, universities, media, and intellectual assemblies to strengthen the flow of religious rationality and responses to doubts; and fourth, in the sphere of governance, by ensuring the practical connection of intellectual processes with macro-level policy-making and societal management in such a way that major decisions are made based on theoretical foundations and Islamic values. Overall, the findings emphasize that civilization-building Islamic governance is achieved when these three components are employed not merely as theoretical values but as practical and strategic instruments in the design and implementation of models of progress and societal management, with the synergistic role of seminaries, universities, and cultural institutions being continuously reinforced in this process.

Keywords: Thought Production, Free Thinking, Islamic Governance, Civilization-Building, Islamic Governance.

النموذج المفهومي لتوظيف «التفكير، وإعمال الفكر، والحرية الفكرية» في الحوكمة الحضارية البانية للتمدن، بالاستناد إلى المنظومة الفكرية لسماحة مقام القيادة العليا

جواد آقايان

طالب بحث خارج، الحوزة العلمية بقم؛ ماجستير في الكيمياء التطبيقية، قم، إيران. j.aghayan@chmail.ir

الملخص

مع دخول الثورة الإسلامية في إيران مرحلتها الثانية من مسيرتها التاريخية - وهي المرحلة التي فُسرَت في «بيان الخطوة الثانية للثورة الإسلامية» الصادر عن سماحة مقام القيادة العليا على أنها عصر «بناء الذات، وبناء المجتمع، وبناء الحضارة» - تزايدت بصورة ملحوظة الحاجة الملحة إلى إعادة التعرف على الأصول الفكرية والأسس النظرية للحكومة الإسلامية والعمل على تفعيلها وتوظيفها في إدارة المجتمع، فأصبحت هذه المهمة أكثر إلحاحاً وأهمية من أي وقت مضى. ومن منظور سماحته، فإن العناصر الثلاثة المتمثلة في «التفكير»، و«إعمال الفكر»، أي النشاط العقلي النقدي المنهجي، و«الحرية الفكرية»، تشكل الركائز الجوهرية للقوة الناعمة الوطنية وتمثل الشروط الضرورية السابقة لتحقيق الحوكمة الإسلامية المتناسبة مع مستوى الحضارة الإسلامية الحديثة. وهذه العناصر الثلاثة لا تقتصر أهميتها على كونها قواعد لإنتاج العلم والابتكار والإبداع، بل إنها أيضاً تشكل أرضية أساسية لتربية جيل بمستوى الثورة، قادر على تشكيل مجتمع مفكر وملتزم وواع للقيم الدينية. ومع كثرة تأكيدات القيادة العليا، لا تزال التحديات قائمة، مثل ندرة المؤسسات النبوية المهيكلة التي تعمل على نشر الحرية الفكرية، وغياب الربط الفاعل بين إنتاج الفكر وصناعة الخطاب، وانعدام نموذج شامل ومتكامل لتوظيف هذه الطاقات في عملية الحوكمة، الأمر الذي حال دون الانتفاع الكامل من هذا الرصيد الناعم الاستراتيجي. ومن هنا، برزت ضرورة صياغة نموذج علمي ووطني أصيل يستطيع أن يوضح موقع هذه العناصر الثلاثة ويربطها ربطاً علمياً ووظيفياً بمسار الحوكمة الإسلامية، لتغدو مسألة استراتيجية محورية. ويهدف هذا البحث أساساً إلى التعرف على هذه العناصر وتوضيحها، وتصميم نموذج مفهومي - تطبيقي لتوظيف طاقات التفكير وإعمال الفكر والحرية الفكرية على نحو فعال في سبيل إنجاز الحوكمة الحضارية البانية للتمدن الإسلامي. وينطلق هذا الهدف من تحليل معمق لآراء سماحة القيادة بشأن الدور النبوي لهذه المكونات في إدارة المجتمع وعملية بناء الحضارة، ويسعى إلى استنباط المبادئ والقواعد النظرية اللازمة لربط الطاقات الفكرية بالوظائف العملية للحكومة في مستويات متعددة تشمل إنتاج الفكر، وتربية الموارد البشرية، وبناء المؤسسات الثقافية. كما يحاول البحث نقل تيار التفكير والحرية الفكرية من فضاءات المراكز العلمية والأكاديمية إلى ميادين اتخاذ القرارات الكبرى والإدارة التنفيذية للدولة، مروراً دور هذه العناصر كشرط

استناداً إلى هذه المقالة: آقايان، جواد (۲۰۲۵). النموذج المفهومي لتوظيف «التفكير، وإعمال الفكر، والحرية الفكرية» في الحوكمة الحضارية البانية للتمدن، بالاستناد إلى المنظومة الفكرية لسماحة مقام القيادة العليا. *دراسات الحوكمة الإسلامية*، ۱(۲)، ص ۱۸۷-۲۱۲.

<https://doi.org/10.22081/JISLAMICGO.2025.72113.1032>

<https://jislamicgov.isca.ac.ir>

الناشر: المعهد العالي للعلوم والثقافة الإسلامية

نوع المقالة: بحثية

ضروري للانتقال من مرحلة الدولة الإسلامية إلى مرحلة المجتمع الإسلامي، وصولاً إلى بناء الحضارة الإسلامية الحديثة. وقد أنجزت هذه الدراسة بالاعتماد على المنهج الوصفي - التحليلي وبمقاربة كيفية نوعية، حيث جُمعت بياناتها عبر دراسة مكتبية ووثائقية، مع التركيز على تحليل خطابات وكتابات ووثائق رسمية صادرة عن مكتب حفظ ونشر آثار سماحة القيادة العليا، فضلاً عن الوثائق العليا مثل «بيان الخطوة الثانية للثورة»، و«النموذج الإسلامي - الإيراني للتقدم»، و«ميثاق الحوزة الرائدة». في المرحلة الأولى، أعيدت قراءة التعاريف والمفاهيم الثلاثة «التفكير»، و«إعمال الفكر»، و«الحرية الفكرية» ضمن إطار المباني الإسلامية، ثم جرى، بمنهج اجتهادي، فحص علاقتها بالمكونات الجوهرية للنظام الإسلامي والحضارة الإسلامية. كما عُرضت أمثلة وخطابات استراتيجية للقيادة العليا حول بناء المؤسسات وصناعة الخطاب وتربية الكوادر البشرية، باستخدام منهج تحليل المضمون، بغرض الكشف عن المبادئ التي تحكم النموذج المقترح. وتبين النتائج أن التلائية المتمثلة في التفكير وإعمال الفكر والحرية الفكرية تُعتبر، في نظر سماحة القائد، الأساس البيوي للحركة الحضارية في الثقافة الإسلامية في العصر الراهن، وأن غيابها يؤدي إلى تعطيل المسار نحو الحوكمة الحضارية. ويُفهم أن التفكير هو نشاط عقلي منظم وهاذف للتعرف إلى المشكلات وحلها بالاستناد إلى المعارف الإسلامية، وهو البداية الحقيقية لإنتاج الفكر الاستراتيجي، وأن إعمال الفكر هو عملية تحليل نقدي وروشندي للظواهر بهدف تقديم حلول عملية وناجعة لحاجات العصر، فيما تعني الحرية الفكرية ممارسة التفكير بحرية ضمن إطار العقلانية والشريعة، بما يمنع من الخضوع الفكري والتبعية وتقليد النماذج الأجنبية. كما أوضحت النتائج أن هذه العناصر الثلاثة يجب أن تُفعل في آن واحد في أربعة ميادين رئيسية: أولاً، الميدان البشري حيث يجري إعداد موارد بشرية مؤمنة وواعية وقادرة، متمسكة بأسلوب الحياة الإسلامية والتقاليد الإيرانية، مؤهلة لتحقيق أهداف الثورة؛ ثانياً، ميدان إنتاج الفكر وصناعة الخطاب، حيث يؤدي تعزيز الحرية الفكرية إلى توليد مصطلحات ومفاهيم محلية منسجمة مع الهندسة الفكرية للثورة ثم تحويلها إلى خطاب عام وتنفيذي؛ ثالثاً، الميدان المؤسسي، حيث يتطلب الأمر تأسيس وتقوية مؤسسات مساندة مثل الحوزات العلمية، والجامعات، ووسائل الإعلام، والهيئات الفكرية لتغذية العقلانية الدينية والرد على الشبهات؛ ورابعاً، ميدان الحوكمة، حيث يجب ضمان الربط العملي بين العمليات الفكرية وصناعة السياسات العليا وإدارة المجتمع، بحيث تُتخذ القرارات الجوهرية على أساس مرتكزات نظرية وقيم إسلامية واضحة. وبوجه عام، تؤكد النتائج أن الحوكمة الحضارية الإسلامية لن تتحقق إلا حينما تتحول العناصر الثلاثة، أي التفكير وإعمال الفكر والحرية الفكرية، من مجرد قيم نظرية إلى أدوات عملية واستراتيجية تدخل مباشرة في تصميم وتنفيذ نماذج التقدم وإدارة المجتمع، مع استمرار التعاون والتفاعل بين الحوزات والجامعات والمؤسسات الثقافية في هذا المسار الحضاري الكبير.

الكلمات المفتاحية: إنتاج الفكر، الحرية الفكرية، الحوكمة الإسلامية، بناء الحضارة، الحوكمة الحضارية الإسلامية.

الگوی بهره‌گیری از «تفکر، اندیشه‌ورزی و آزاد فکری» در حکمرانی تمدن‌ساز، بر اساس منظومه‌ی اندیشه‌ای مقام معظم رهبری

جواد آقایان

طلبه درس خارج، حوزه علمیه قم؛ کارشناسی ارشد شیمی کاربردی، قم، ایران. j.aghayan@chmail.ir

چکیده

با ورود انقلاب اسلامی ایران به مرحله دوم حیات خود- که در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی از سوی مقام معظم رهبری به‌عنوان عصر «خودسازی، جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی» تبیین شده است- ضرورت بازشناسی و به‌کارگیری بنیان‌های فکری و نظری در حکمرانی اسلامی بیش از پیش اهمیت یافته است. از منظر معظم‌له، سه مؤلفه «تفکر»، «اندیشه‌ورزی» و «آزادفکری» ارکان قدرت نرم ملی و پیش‌نیاز تحقق حکمرانی اسلامی در تراز تمدن‌نویین اسلامی به‌شمار می‌آیند. این عناصر علاوه بر آنکه پایه‌های تولید علم و نوآوری محسوب می‌شوند، بستری برای تربیت نسلی در تراز انقلاب و شکل‌دهی به جامعه‌ای اندیشمند و متعهد به ارزش‌های دینی فراهم می‌کنند. با وجود تأکیدهای مکرر رهبری، چالش‌هایی همچون کمبود نهادهای ساختاری برای ترویج آزادفکری، عدم پیوند مؤثر میان تولید فکر و گفت‌وگو، نبود الگویی جامع برای بهره‌برداری از این ظرفیت‌ها در فرآیند حکمرانی، مانع بهره‌گیری کامل از این سرمایه نرم شده است. در نتیجه، ضرورت ارائه الگویی علمی و بومی که بتواند این سه مؤلفه را در نسبت با حکمرانی اسلامی تبیین و عملیاتی کند، به مسئله‌ای راهبردی بدل شده است. هدف اصلی این پژوهش، شناسایی، تبیین و طراحی الگویی مفهومی- کاربردی برای بهره‌گیری مؤثر از ظرفیت‌های تفکر، اندیشه‌ورزی و آزادفکری در مسیر تحقق حکمرانی تمدن‌ساز اسلامی است. این هدف بر محور تحلیل دیدگاه‌های مقام معظم رهبری درخصوص نقش ساختاری این مؤلفه‌ها در اداره جامعه و فرآیند تمدن‌سازی استوار است و تلاش می‌کند اصول و چارچوب‌های نظری لازم برای پیوند ظرفیت‌های فکری با کارکردهای حکمرانی را در سطوح متنوعی چون تولید فکر، تربیت نیروی انسانی و نهادسازی فرهنگی استخراج کند. علاوه بر این، پژوهش می‌کوشد جریان تفکر و آزاداندیشی را از سطح مراکز علمی و آموزشی به عرصه تصمیم‌گیری‌های کلان و مدیریت اجرایی کشور پیوند دهد و نقش این مؤلفه‌ها را به‌عنوان شرط گذار از دولت اسلامی به جامعه اسلامی و نهایتاً تحقق تمدن‌نویین اسلامی آشکار سازد. این تحقیق به شیوه توصیفی-تحلیلی و با رویکرد کیفی انجام شده است. داده‌ها از طریق مطالعه کتابخانه‌ای و اسنادی گردآوری شده و تمرکز اصلی بر تحلیل بیانات، آثار مکتوب و اسناد رسمی منتشرشده از سوی دفتر حفظ و نشر آثار مقام معظم رهبری و اسناد بالادستی همچون بیانیه گام دوم انقلاب، الگوی پایه‌ی اسلامی- ایرانی پیشرفت و منشور حوزه پیشرو بوده است. در گام نخست،

استناد به این مقاله: آقایان، جواد (۱۴۰۴). الگوی بهره‌گیری از «تفکر، اندیشه‌ورزی و آزاد فکری» در حکمرانی تمدن‌ساز، بر اساس منظومه‌ی اندیشه‌ای مقام

مقام رهبری. مطالعات حکمرانی اسلامی، (۲۱)، ص ۱۸۷-۲۱۲. 1032. 72113.1032. <https://doi.org/10.22081/IJISLAMICGO.2025.72113.1032>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۳/۰۹؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۴/۰۴/۲۷؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۵/۲۸؛ تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۴/۰۷/۱۰

<https://ijislamicgov.isca.ac.ir>

نوع مقاله: پژوهشی

ناشر: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

© ۱۴۰۴ / نویسندگان دارندة حق مؤلف مقاله خود بدون محدودیت هستند.

تعاریف و مفاهیم سه مؤلفه «تفکر»، «اندیشه‌ورزی» و «آزادفکری» در چارچوب مبانی اسلامی بازخوانی شده و سپس با رویکرد اجتهادی، نسبت آن‌ها با عناصر بنیادین نظام و تمدن اسلامی بررسی شده است. همچنین نمونه‌ها و بیانات راهبردی مقام معظم رهبری درباره نهادسازی، گفتمان‌سازی و تربیت نیروی انسانی با روش تحلیل محتوا مورد واکاوی قرار گرفته تا اصول حاکم بر الگوی پیشنهادی شناسایی شود. نتایج نشان می‌دهد که از منظر مقام معظم رهبری، سه‌گانه تفکر، اندیشه‌ورزی و آزادفکری، زیربنای حرکت تمدنی فرهنگ اسلامی در عصر حاضر محسوب می‌شود و بدون آن‌ها مسیر رسیدن به حکمرانی تمدن‌ساز دچار وقفه خواهد شد. تفکر به‌عنوان فعالیت عقلانی هدفمند برای شناخت و حل مسائل بر اساس معارف اسلامی، آغازگر تولید فکر راهبردی است. اندیشه‌ورزی، فرایند تحلیل نقادانه و روشمند پدیده‌ها در جهت ارائه پاسخ‌های کارآمد به نیازهای روز به‌شمار می‌رود و آزادفکری، آزادی اندیشه در چارچوب عقلانیت و شریعت را فراهم می‌سازد و مانع از سلطه‌پذیری فکری و تقلید از الگوهای بیگانه می‌شود. یافته‌ها نشان می‌دهد این مؤلفه‌ها باید همزمان در چهار عرصه به کار گرفته شوند: نخست، در عرصه انسانی، تربیت منابع انسانی مؤمن، خودساخته و خردورز که به سبک زندگی اسلامی و سنت‌های ایرانی آشنا بوده و توانایی تحقق آرمان‌های انقلاب را دارند؛ دوم، در عرصه تولید فکر و گفتمان‌سازی، که از رهگذر تقویت آزاداندیشی، مفاهیم و واژگان بومی متناسب با هندسه فکری انقلاب، تولید و سپس به گفتمان عمومی و اجرایی تبدیل شود؛ سوم، در عرصه نهادی، که نیازمند ایجاد و تقویت نهادهای پشتیبان مانند حوزه‌های علمیه، دانشگاه‌ها، رسانه‌ها و هیئت‌های اندیشه‌ورز است تا جریان عقلانیت دینی و پاسخ به شبهات تقویت شود؛ و چهارم، در عرصه حکمرانی، که پیوند عملی فرآیندهای فکری با سیاست‌گذاری کلان و مدیریت جامعه را تضمین کند، به‌گونه‌ای که تصمیمات مهم بر پایه پشتوانه‌های نظری و ارزش‌های اسلامی اتخاذ شوند. به‌طور کلی، یافته‌ها تأکید دارد که حکمرانی تمدن‌ساز اسلامی زمانی تحقق می‌یابد که این سه مؤلفه نه تنها به‌عنوان ارزش‌های نظری، بلکه به‌عنوان ابزارهای عملی و راهبردی در طراحی و اجرای الگوهای پیشرفت و اداره جامعه به‌کار گرفته شوند و نقش آفرینی هم‌افزای حوزه‌ها، دانشگاه‌ها و نهادهای فرهنگی در این فرایند استمرار یابد.

کلیدواژه‌ها: تولید فکر، آزادفکری، حکمرانی اسلامی، تمدن‌سازی، حکمرانی اسلامی.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 پرتال جامع علوم انسانی

۱. مقدمه

انقلاب اسلامی ایران، پس از گذر از چهار دهه‌ی نخستین خود، با پشتوانه‌ی دستاوردهای ارزنده، وارد مرحله‌ی جدیدی از حیات تاریخی خود شده است؛ مرحله‌ای که در بیانیه‌ی گام دوم انقلاب اسلامی از سوی مقام معظم رهبری، به‌عنوان «مرحله‌ی دوم خودسازی، جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی» توصیف شده است. تحقق این مرحله، مستلزم دستیابی به دو مؤلفه‌ی بنیادین یعنی «تولید فکر» و «پرورش انسان» است که ریشه در مبانی فکری، معرفتی و ارزشی نظام اسلامی دارد. در این مسیر، شکل‌گیری و تقویت حکمرانی اسلامی، به‌مثابه‌ی الگویی بدیل در تمدن معاصر، در گرو بازسازی عقلانیت دینی و تقویت ظرفیت‌های نرم‌افزاری نظام اسلامی از جمله تفکر، اندیشه‌ورزی و آزادفکری است. هم‌چنین می‌توان گفت یکی از دغدغه‌های اصلی مقام معظم رهبری که در تمامی اسناد مشاهده می‌شود، لزوم تشکیل هیئت‌های اندیشه‌ورز، تولید فکر و پرداختن به مسئله‌ی علم و دانش و گسترش کرسی‌های آزاداندیشی است.

مقام معظم رهبری در بیانات متعدد خود، بر اهمیت این عناصر به‌عنوان ارکان «قوت ملی» تأکید کرده‌اند. ایشان در تبیین راهبردی، لزوم تبدیل شدن جوشش فکری به یک «حقیقت‌نمایان و واضح در جامعه» را یادآور شده‌اند (خامنه‌ای، ۱۳۸۹) و نهادینه‌سازی تفکر در ساحت‌های مختلف علمی و اجتماعی را لازمه‌ی پیشرفت و شکوفایی دانسته‌اند (خامنه‌ای، ۱۳۹۳). به‌زعم ایشان، اگر آزادفکری و پیشرفت فکری محقق نگردد، علم و فناوری کارکرد راه‌گشا نخواهد داشت (خامنه‌ای، ۱۴۰۰). بنابراین، توسعه‌ی تفکر و آزاداندیشی نه تنها شرط ضروری پیشرفت علمی، بلکه زیربنای شکل‌گیری حکمرانی تمدن‌ساز اسلامی به‌شمار می‌رود. تحقق این هدف، نیازمند بازتعریف جایگاه تفکر در جامعه و نظام اسلامی، و نیز نهادسازی برای گسترش عقلانیت جمعی است. در این میان، گروه‌های اندیشه‌ورز و نهادهای فرهنگی و علمی، به‌ویژه حوزه‌های علمیه، نقش محوری در تولید اندیشه‌ی اسلامی و پرورش نیروهای متفکر و متعهد ایفا می‌کنند. همان‌گونه که رهبر معظم انقلاب فرموده‌اند، «در آنجایی که فکر و انسان باید تولید شود... نقش علمای دین، یک نقش یگانه و منحصر به فرد است» (خامنه‌ای، ۱۳۷۹). هرچند نقش‌آفرینی در این حوزه منحصر به حوزه‌های علمیه نیست، اما جایگاه ممتاز آن‌ها در تولید فکر دینی و هدایت فرهنگی جامعه، مسئولیت مضاعفی را بر دوش این نهاد قرار می‌دهد. بر این اساس، مسئله‌ی محوری مقاله‌ی حاضر، بررسی راهکارهای ترویج «تفکر، اندیشه‌ورزی و آزادفکری» در راستای دستیابی به مبانی نظری نظام سیاسی و حکمرانی اسلامی است. هدف آن، تبیین نقش این عناصر در فرایند تولید فکر اسلامی و پرورش انسان‌های اندیشه‌ورز، بر اساس منظومه‌ی فکری مقام معظم رهبری و اسناد بالادستی چون بیانیه‌ی گام دوم انقلاب اسلامی، الگوی پایه‌ی اسلامی - ایرانی پیشرفت و منشور حوزه‌ی پیشرو و سرآمد است. پژوهش حاضر با رویکرد توصیفی - تحلیلی و با استفاده از منابع

کتابخانه‌ای، به‌ویژه بیانات و دیدگاه‌های منتشرشده از سوی دفتر حفظ و نشر آثار مقام معظم رهبری، به تحلیل ابعاد نظری و کاربردی این موضوع می‌پردازد و در پی پاسخ به این پرسش اصلی است: «الگوی بهره‌گیری از تفکر، اندیشه‌ورزی و آزادفکری در حکمرانی تمدن‌ساز، براساس منظومه‌ی اندیشه‌ای مقام معظم رهبری چیست؟».

۲. پیشینه‌ی پژوهش

منظومه‌ی فکری مقام معظم رهبری در زمینه‌ی تمدن اسلامی، بر پیوند وثیق میان «زندگی انسانی» و «امت اسلامی» تأکید دارد. از منظر ایشان، تمدن اسلامی صرفاً مقوله‌ای انتزاعی یا نظری نیست، بلکه پدیده‌ای عینی، تاریخی و اجتماعی است که در بستر ایمان، تعبد و عمل صالح شکل می‌گیرد؛ عملی که با درک شرایط زمانه و باور ایمانی پیوند خورده و توان تمدن‌سازی دارد (هدایتی، ۱۳۹۸). این نگاه، نوعی رهیافت تلفیقی میان مبانی نظری و واقعیت‌های فرهنگی - اجتماعی محسوب می‌شود. در این چارچوب، نهاد حوزه‌ی علمیه، نقشی راهبردی در پیشبرد تمدن‌نویین اسلامی ایفا می‌کند. این نقش در سه حوزه‌ی اصلی تعریف می‌شود: تبیین نظری و کاربردی الگوهای تمدن‌ساز؛ زمینه‌سازی برای ظهور حضرت ولی عصر (عج)؛ تربیت نیروهای کارآمد در تراز انقلاب اسلامی. تحقق این مأموریت‌ها مستلزم هماهنگی همه‌جانبه میان ساختارهای حکمرانی و نهاد حوزه است (ضابط‌پور کاری، ۱۳۹۶، ص ۱۸۵).

از سوی دیگر، تمدن‌سازی اسلامی نیازمند عقلانیت جمعی، وحدت راهبردی، تعهد عملی، و بهره‌گیری هوشمندانه از ظرفیت‌های علمی، فرهنگی و رسانه‌ای است؛ امری که جز از رهگذر تفکر، اندیشه‌ورزی و آزادفکری میسر نخواهد شد (اکبری و رضانی، ۱۳۹۴، ص ۸۵). روند تحقق تمدن‌نویین اسلامی در اندیشه‌ی رهبری، فرآیندی زنجیره‌ای و مرحله‌مند است که با «تولید نظریه» در حوزه‌های علمیه آغاز می‌شود، سپس با «تولید علم» در دانشگاه، «کاربست اجتماعی» در بستر مردمی، و در نهایت با «گفتمان‌سازی و اصلاح ساختارهای حکمرانی بر پایه‌ی دین» به ثمر می‌نشیند. این مسیر در افق نهایی خود، به شکل‌گیری «جامعه‌ی الگو» و استقرار تمدن اسلامی در سطح جهانی منجر می‌شود (جهان‌بین و معینی‌پور، ۱۳۹۳، ص ۱۲). در این فرایند، مفاهیم «تفکر»، «اندیشه‌ورزی» و «آزادفکری» نقش بنیادی دارند. تفکر، فعالیت ذهنی در مسیر شناخت است و اندیشه‌ورزی به‌معنای به‌کارگیری عقلانیت انتقادی و روشمند در تحلیل پدیده‌ها تعریف می‌شود (سالارزایی و علی‌عسگری، ۱۳۹۲، ص ۲۲). در ادبیات تعلیم‌وتربیت، این مفاهیم ذیل سه محور «تفکر انتقادی»، «تفکر خلاق» و «تفکر مراقبی» صورت‌بندی شده‌اند (حیدری‌نسب، کزازی و خلیل‌بیگ‌زاده، ۱۴۰۰، ص ۱۸۱). آزاداندیشی، نوعی ساختار فکری است که به موضوعات متداول و روش‌های حل مسائل و معضلات به روش‌های معمول بسنده نکرده و

دارندگان آن قادرند با طرح موضوعات و ارائه‌ی راه‌حل‌های متعدد، افق‌های تازه‌ای به ساحت اندیشه باز کنند.

مفهوم آزادفکری نیز ناظر بر حریت اندیشه، استقلال عقلانی و نفی سلطه‌ی فکری است؛ یعنی توانایی‌ی رهایی از کلیشه‌های ذهنی و پرداختن به تحلیل‌های نوآورانه در چهارچوب عقلانیت دینی. از منظر اسلامی، آزاداندیشی ریشه در فطرت داشته و در چارچوب شریعت معنا می‌یابد. این ویژگی، شرط لازم برای تعقل مسئولانه و زمینه‌ساز تولید علم و پیشرفت تمدنی است (تقوی رضوی‌زاده، ۱۴۰۱، ص ۵۴۹؛ زمانی، ۱۳۹۶، ص ۱۳۹). تحقق آزادفکری در سطح ملی نیز نیازمند زیرساخت‌هایی همچون اسناد راهبردی، اصلاح سازوکارهای تربیتی، و طراحی نظام‌های حقوقی پشتیبان است (خسروپناه، مسعودی‌پور و انتظاری، ۱۳۹۵، ص ۵۲۰). تجربه‌ی انقلاب اسلامی نشان داده است که مفاهیمی چون «جنبش نرم‌افزاری»، «نهیضت تولید علم» و «دانشگاه اسلامی»، نتیجه‌ی پیوند میان آزادفکری، فرهنگ اسلامی و آرمان‌های انقلابی است (دارا و کرمی، ۱۳۹۲، ص ۹۸). در این راستا، شهید مطهری نیز بر ضرورت ارتقای آزاداندیشی از سطح فردی به سطحی اجتماعی از طریق نظام تربیتی صحیح و فرهنگ‌سازی مستمر تأکید کرده‌اند (جبارنژاد و لکزایی، ۱۳۹۷، ص ۱۲۵). با وجود تلاش‌های نظری صورت‌گرفته، بررسی پیشینه‌ی پژوهش‌ها حاکی از آن است که تاکنون الگویی جامع و منسجم برای بهره‌گیری از مؤلفه‌های تفکر، اندیشه‌ورزی و آزادفکری در عرصه‌ی حکمرانی تمدن‌ساز اسلامی، مبتنی بر منظومه‌ی اندیشه‌ای مقام معظم رهبری، ارائه نشده است. ازاین‌رو، پژوهش حاضر درصدد است با رفع این خلأ نظری و راهبردی، الگویی مفهومی - کاربردی در این زمینه ارائه کند.

۳. روش پژوهش

در این پژوهش، نخست با بهره‌گیری از روش کتابخانه‌ای و بررسی منابع و اسناد موجود، به‌ویژه بیانات مقام معظم رهبری، اقدام به تحلیل و توصیف دیدگاه‌های ایشان شده است. در گام بعد، با رویکردی اجتهادی، به تفکیک مؤلفه‌های نظام انقلابی و عناصر بنیادین تمدن اسلامی پرداخته شده و سپس راهکارهای ترویج تفکر انتقادی، تعمق و آزاداندیشی به‌منظور تحقق مبانی نظام سیاسی و حکمرانی اسلامی ارائه گردیده است. ریشه‌ی مباحث عقلانی در تعالیم اسلامی به متن قرآن کریم بازمی‌گردد. افزون بر این، در نهج البلاغه و سایر کتب روایی ائمه‌ی اطهار (ع) نیز می‌توان آثاری از استدلال و برهان را به وفور مشاهده کرد؛ چرا که عقل‌ورزی در اسلام، هم‌زمان با بعثت پیامبر خاتم (ص) و نزول قرآن شکل گرفته است. متکلمان شیعه نیز با گرایش استدلالی و برهانی، فراتر از رویه‌ی جدلی رایج، به تبیین معارف کلامی پرداخته‌اند. آیت‌الله خامنه‌ای (خامنه‌ای، ۱۳۷۷) تأکید می‌کند که جوانان تراز انقلاب اسلامی باید اهل فکر و هوشیاری باشند و از خواب‌زدگی و غفلت دوری کنند (خامنه‌ای، ۱۳۸۴). ذهن آنان

نباید به ظواهر محدود شود؛ بلکه با مطالعه و اندیشه در مسائل، راهکارهای مناسب را بیابند (خامنه‌ای، ۱۳۸۶؛ ۱۳۹۰).

این ویژگی‌ها موجب بصیرت آنان می‌شود و آنان را در نیل به اهداف الهی و ورود هدفمند در عرصه‌ی عمل یاری می‌کند (خامنه‌ای، ۱۳۸۶).

۴. مفهوم‌شناسی حکمرانی اسلامی

واژه‌ی «حکمرانی» از دو جزء «حکم» و «راندن» تشکیل شده است. «حکم» به معنای فرمان، قاعده، مقررات، نظام، تنظیم و قانون است، و «راندن» به معنای اجرا، اعمال قدرت، هدایت، اداره و پیش بردن می‌باشد (معین، ۱۳۸۶، ص ۱۰۳۶). از این رو، می‌توان حکمرانی را چنین تعریف کرد: «حکمرانی فرایندی است شامل قاعده‌گذاری، اجرای قواعد، نظارت و ارزیابی، و بهره‌گیری از بازخوردها همراه با اعمال قدرت مشروع، که با هدف رسیدن به منافع مشترک تمامی کنش‌گران و ذی‌نفعان در چارچوب ارزش‌ها و هنجارها در بستر یک سازمان یا کشور انجام می‌شود». بر اساس این تعریف، تنظیم قوانین و فرآیندهایی که بر سیاست‌گذاری و نقش‌آفرینی کنش‌گران و ذی‌نفعان در اعمال قدرت اثرگذارند، از وظایف حکمرانی محسوب می‌شود. علاوه بر این، موفقیت حکمرانی معمولاً با شاخص‌هایی همچون تحقق ارزش‌ها، رضایت عمومی، عدالت‌گستری، مقابله با فساد، مشارکت، مسئولیت‌پذیری، اثربخشی و انسجام سنجیده می‌شود. در تعریف دقیق‌تر می‌توان گفت: «حکمرانی فرایند راهبری تعامل نظام‌مند کنش‌گران (حکومتی / غیرحکومتی) در یک قلمرو (فراملی، ملی و فروملی) از طریق خط مشی‌گذاری و تنظیم‌گری (و باز توزیع)، برای تسهیل‌گری و ارائه‌ی خدمات عمومی به منظور تحقق اهداف جمعی (مشترک بین کنش‌گران حکومتی و غیر حکومتی) با اعمال اقتدار مشروع در چارچوب آرمان‌ها و ارزش‌های آن قلمرو است» (عالی و همکاران، ۱۴۰۳، ص ۶۲).

مؤلفه‌های اصلی تعریف‌های حکمرانی، در عرف علمی و تخصصی رایج در دنیا از این قرار است (همان، ص ۸۰):

- **شیوه‌های حکمرانی:** مدیریت و اداره، تعامل، همکاری، تعاون، سلطه، قواعدمحور، فرآیند، راهبری، سیستم، مشورت، شرکت، شراکت، راهبری و...؛

- **کنش‌گران حکمرانی:** ذی‌نفعان، ذی‌حقان، ذی‌ربطان، بازار، جامعه، دولت - حکومت؛

- **کارکردهای حکمرانی:** سیاست‌گذاری (خط مشی‌گذاری)، تنظیم‌گری (ساختارسازی، قاعده‌گذاری، پایش و ارزیابی)، تسهیل‌گری (توانمندسازی و رفع موانع)، تأمین و ارائه‌ی خدمات، بازتوزیع و...؛

- **اهداف حکمرانی:** توسعه و پیشرفت، اجماع‌سازی، اداره و مدیریت، هدایت جامعه/ اقتصاد، حل تعارضات، ارائه‌ی چارچوب تحلیل، برآوردن انتظارات و...؛

- قلمرو حکمرانی (مکان): فراملی (منطقه‌ای/ جهانی)، ملی، فرو ملی؛

- سبک‌های حکمرانی: هرمی، بازار، شبکه‌ای؛

- ارزش‌های حکمرانی: سنت‌ها، هنجارها، علایق.

حکمرانی اسلامی، نوعی از حکمرانی است که بر اساس مبانی، اصول و روش‌های اسلامی و متناسب با ارزش‌ها و اهداف دین اسلام طراحی شده است. این الگو که بر پایه‌ی نظریه‌ی مردم‌سالاری دینی شکل گرفته، جایگزینی برتر برای مدل «حکمرانی خوب» به‌شمار می‌رود و قابلیت کاربرد برای ادیان و مذاهب مختلف را دارد. مؤلفه‌ها، اصول و شاخص‌های حکمرانی اسلامی در چارچوب سه رابطه‌ی کلیدی شامل «روابط حکومت و مردم»، «روابط حکومت با حوزه‌های سیاسی، اقتصادی و فرهنگی» و «نظام اداری و روابط اجزای حکومت» قابل طراحی و تبیین است (اسماعیلی، ۱۴۰۲، ص ۲۳۲). اگر بر اساس مؤلفه‌های (ارکان) شش‌گانه‌ی حرکت، یعنی مبدأ، مقصد، متحرک‌ها، محرک‌ها، زمان، و مکان به تعریف حکمرانی پرداخته شود، تعریف حکمرانی می‌شود: «فرآیند هدایت امر عمومی در تمامی سطوح، ابعاد، بخش‌ها و در ارتباط با دیگر کنش‌گران از مبدأ تا مقصد، بر اساس محورهای معرفتی و انگیزشی در بستر زمانی و مکانی مشخص». بر این اساس، تعریف محتوایی و ناظر به حکمرانی اسلامی از این قرار خواهد بود: «فرآیند راهبری و هدایت همه‌جانبه‌ی فرد و جامعه و جهان از مبدأ تا مقصد، برای نیل به سعادت دنیوی و اخروی از طریق اقامه دین» (لک‌زایی و همکاران، ۱۴۰۳، ص ۷۴).

۵. طرح بحث و یافته‌ها

۵-۱. شناسایی عناصر نظام اسلامی

هدف‌های نظام اسلامی، همان اهداف اسلام است و روش‌ها و برنامه‌های این نظام نیز بر اساس مقررات، برنامه‌ها و احکام مشخص شده در منابع اسلامی تعریف شده‌اند. به عبارت دیگر، نظام اسلامی نظامی است که صددرصد برآمده از اسلام است (خامنه‌ای، ۱۳۷۶). امتیاز ویژه‌ی نظام اسلامی این است که چارچوب آن شامل احکام مقدس الهی و قوانین قرآنی است که به‌عنوان نور هدایت الهی بر دل، ذهن و عمل مردم تأیید و آن‌ها را راهنمایی می‌کند (خامنه‌ای، ۱۳۸۰). نظام اسلامی به معنای پیاده‌سازی طرح مهندسی و شکل کلی اسلام در جامعه است؛ همان‌گونه که در ایران، نظام سلطنتی استبدادی، فردی، موروثی، اشرافی و وابسته جای خود را به نظام دینی، تقوایی، مردمی و انتخابی داده است و این جایگزینی با چارچوب قانون اساسی مشخص شده، به تحقق نظام اسلامی منجر شده است (خامنه‌ای، ۱۳۷۹). به بیان دیگر، نظام اسلامی به معنای اسلامی شدن هندسه‌ی عمومی جامعه است (خامنه‌ای، ۱۳۸۸). در نظام اسلامی یا مردم‌سالاری دینی، مردم صاحب انتخاب و تصمیم‌گیری هستند و سرنوشت اداره‌ی کشور

را از طریق نمایندگان منتخب خود تعیین می‌کنند؛ اما این اراده و انتخاب در سایه‌ی هدایت الهی قرار دارد و هرگز از مسیر صلاح و فلاح خارج نمی‌شود (خامنه‌ای، ۱۳۸۰). نظام اسلامی یعنی ترتیب دادن اداره‌ی کشور دقیقاً بر اساس آموزه‌های اسلام (خامنه‌ای، ۱۳۸۴). رهبر انقلاب همچنین در مورد تمایز میان نظام انقلابی و ساختار دیوان‌سالاری اشاره کرده‌اند که ملت ایران با توفیق الهی به آگاهی و کمال سیاسی رسیده است که می‌تواند این تمایز را به خوبی درک کند. آن‌ها در مواقع لازم، نقد خود را نسبت به ساختار دیوان‌سالاری ابراز می‌کنند، اما هم‌زمان، با تمام وجود از نظام انقلابی که به وسیله‌ی انقلاب شکل گرفته است، دفاع می‌نمایند. این نقد هیچ‌گاه منافاتی با ایستادگی در برابر نظام اسلامی و نظام انقلابی ندارد؛ نظامی که حاصل انقلاب این ملت و فداکاری‌های بی‌شمار آن‌ها بوده و در طول چهل سال گذشته، صدها هزار شهید در راه آن تقدیم شده است (خامنه‌ای، ۱۳۹۶). بنابراین، مهم‌ترین عنصر نظام اسلامی، نظام «امت و امامت» است که ریشه در دو رکن اساسی امت و امامت دارد.

۵-۲. شناسایی عناصر تمدن‌ساز

برای اولین بار حضرت آیت‌الله‌خامنه‌ای در جمع علما، اساتید، فضلا و طلاب حوزه‌ی علمیه قم در مدرسه‌ی فیضیه، تولید فکر و پرورش انسان را دو عنصر اساسی برای ایجاد یک تمدن عظیم برشمردند.

۵-۲-۱. عنصر تولید فکر

رهبر معظم انقلاب اسلامی، اندیشه‌ی اسلامی را همچون دریایی ژرف و اقیانوسی پهناور توصیف می‌کند که امکان تولید اندیشه در هر دوره‌ی زمانی با توجه به نیازهای آن دوره از این منبع عظیم معارف فراهم است. در تمامی زمان‌ها، متفکران آگاه، قرآن‌شناسان، حدیث‌شناسان و آشنایان به روش‌های استنباط از قرآن و حدیث و معارف اسلامی، در صورتی که از نیازهای زمانه آگاه باشند و پرسش‌ها و خواسته‌های بشر را درک کنند، قادرند از معارف اسلامی سخن روز را استخراج کنند. بر همین اساس، نهضت نرم‌افزاری و تولید علم و اندیشه باید با جدیت دنبال شود، زیرا ایجاد فرهنگ و اندیشه‌ی صحیح در جامعه به منزله‌ی جهاد است. برای تولید فکر و اندیشه، وجود آزادی اندیشه ضروری است. توسعه‌ی آزاداندیشی اهمیت ویژه‌ای دارد؛ انسان‌ها باید بتوانند در فضای آزادانه فکر کنند. آزادی بیان، نتیجه‌ی آزادی فکر است؛ به این معنا که در شرایطی که آزادی فکر فراهم باشد، آزادی بیان نیز به طور طبیعی تحقق می‌یابد. بدون وجود فضای آزاد فکری، امکان رشد علم و اندیشه در حوزه‌های گسترده‌ی پیشرفت بشری فراهم نخواهد بود. بخش‌های فرهنگی به عنوان بخشی از دولت اسلامی نقش خود را در عرصه‌ی کارزار فکری به درستی ایفا نمی‌کنند. کارزار فکری سالم باید شکل گیرد و اندیشه‌ی صحیح به جامعه منتقل شود.

۵-۲-۱. تولید فکر و فکرورزی، راهبرد بنیادین انقلاب اسلامی برای گذار از دولت اسلامی به

جامعه‌ی اسلامی

راهبرد بنیادین انقلاب اسلامی برای گذار از دولت اسلامی به جامعه‌ی اسلامی مبتنی بر تولید فکر و زایش اندیشه می‌باشد؛ به گونه‌ای که انقلاب اسلامی با اتکاء بر غنای فکری خود، فرایند تولید اندیشه را آغاز کرده و سپس با واژه‌سازی به توسعه‌ی سپهر واژگانی خود پرداخته است. بر اساس نظام ارزشی خاص خود، زایش مفهومی و در مرحله‌ی بعد گفتمان‌سازی را سامان داده و نهایتاً برای نهادینه کردن آن نظام ارزشی، مفهومی و واژگانی، اقدام به نهادسازی‌های متناسب کرده است. رهبر معظم انقلاب در خصوص تولید فکر چنین می‌فرماید: «زمانی که یک فکر نو، مانند حکومت اسلامی، نظام اسلامی و بیداری اسلامی مطرح می‌شود، مفاهیم جدیدی در جامعه ایجاد می‌شود؛ بنابراین این حرکت و نهضت باید دارای واژه‌های متناسب خود باشد؛ در غیر این صورت، اگر از واژه‌های بیگانه وام گرفته شود، فضای فکری جامعه به هم ریخته و پیام اصلی منتقل نخواهد شد» (خامنه‌ای، ۱۳۹۰). در همین راستا، واژگان متعددی مانند مردم‌سالاری دینی در برابر دموکراسی، پیشرفت به جای توسعه، استکبار به جای امپریالیسم، بصیرت، بسیج، جهاد و جهاد سازندگی، جهاد خودکفایی، جهاد دانشگاهی، روحیه‌ی بسیجی، وحدت حوزه و دانشگاه، نهضت نرم‌افزاری، مردم‌سالاری دینی، نقشه جامع علمی، بسیج سازندگی، الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت، جهاد اقتصادی، بیداری اسلامی و دیگر مفاهیم پس از انقلاب اسلامی در قالب واژه‌سازی و بر مبنای فکر اسلامی به سپهر واژگانی انقلاب افزوده شده‌اند (سالاری، ۱۳۹۱). در خصوص مفهوم‌سازی و تبدیل آن به گفتمان، رهبر معظم انقلاب بیان می‌کنند: «در حوزه‌ی نظریه‌پردازی، گفتمان‌سازی و نزدیک کردن گفتمان به اجرا، اگر گفتمان به صورت عمومی درآمد، اجرای آن دیگر دشوار نخواهد بود. گفتمان یک جامعه مانند هوا است که همه آن را تنفس می‌کنند؛ چه آگاه باشند، چه نباشند؛ چه بخواهند، چه نخواهند. بنابراین گفتمان‌سازی ضروری است و نقش رسانه‌ها، به‌ویژه روحانیون و بزرگان دانشگاهی در این زمینه بسیار مهم است» (خامنه‌ای، ۱۳۹۰). بدین ترتیب، با گفتمان‌سازی، اهداف و ویژگی‌های جامعه اسلامی که باید در اخلاق، اندیشه و رفتار مردم متجلی شود، در جامعه نهادینه می‌گردد و از سوی دیگر، با نهادسازی‌های متناسب با منظومه‌ی واژگانی و رسیدن به سطح مطلوبیت‌های انقلاب اسلامی، آن ویژگی‌هایی که فراتر از سطح فردی هستند، در جامعه شکل می‌گیرند. بنابراین، یکی از ضرورت‌های هر حرکت عمومی و نهضت این است که پس از واژه‌سازی، نهادسازی صورت پذیرد؛ زیرا هر انقلابی یا جنبشی که به پیروزی برسد، باید دستگاه‌های اجرایی متناسب با اهداف خود را ایجاد یا دستگاه‌های موجود را متحول کند (خامنه‌ای، ۱۳۹۰). با نهادسازی، فکر نو تولید می‌شود و این فکر تولید شده، واژگان و نهاد‌های متناسب خود را به دنبال خواهد داشت. در نتیجه، این چرخه در حالتی پویا مطابق شکل (۱) ادامه می‌یابد تا انقلاب اسلامی از دولت اسلامی به

جامعه‌ی اسلامی گذر کند و در نهایت به مرحله‌ی تمدن‌سازی برسد. تمدن اسلامی روندی دقیق، ضابطه‌مند و منطبق با سنت‌های الهی دارد که تفکر و تأمل، هسته‌ی مرکزی آن را تشکیل می‌دهد؛ لذا اندیشه‌ورزی، عنصری حیاتی و ضروری برای تحقق تمدن اسلامی است.

شکل ۱- چرخه‌ی راهبرد اساسی انقلاب اسلامی برای گذار از دولت اسلامی به جامعه‌ی اسلامی مبتنی بر فکروورزی

۵-۲-۲. عنصر پرورش انسان

عنصر دوم در فرآیند تمدن‌سازی، تربیت و پرورش انسان است. بنیاد انقلاب اسلامی نیز بر محور انسان‌سازی قرار دارد و این انسان‌سازی در نخستین مرحله، به معنای تعمیر دل و آبادسازی جان است. دنیایی که از انسانیت، اخلاق و دین‌داری بی‌بهره باشد، آرامش واقعی را برای بشر به ارمغان نخواهد آورد. آسایش انسان ریشه در روحیه و اخلاقی دارد که از دین سرچشمه می‌گیرد و از آن مدد می‌طلبد. هر فرد باید هدف نخست خود را تکمیل نفس، تهذیب نفس و تجلّی یافتن در صفات و اخلاق الهی و معنوی قرار دهد. این همان انسان‌سازی است که هدف اصلی تمام انقلاب‌های الهی و بعثت انبیاء است (خامنه‌ای، ۱۳۷۰). رهبر معظم انقلاب معتقدند که زیرساخت اساسی هر تمدنی، منابع انسانی است؛ نیروی انسانی به معنای کسانی است که قادر به تحقق و ایجاد تمدن هستند. در کشور ما این نیرو باید نسلی خودساخته، با هویتی ریشه‌دار ایرانی-اسلامی، عاری از دل‌بستگی و فریفتگی نسبت به تمدن‌های منسوخ شرق و غرب، دانا، دانشمند، کارآمد و ماهر باشد که با سبک زندگی اسلامی و سنت‌های ایرانی آشنایی کامل دارد. چنین نسلی برای ساخت تمدن اسلامی ضروری است (خامنه‌ای، ۱۴۰۱). برای هر انقلابی، انسان‌سازی، از همه‌ی امور حیاتی‌تر است. اگر انقلابی نتواند انسان‌سازی کند، عملاً کاری انجام نداده است؛ چرا که جهان بدون انسان صالح، موجودی بی‌جان است. آنچه به جهان مادی زندگی،

ارزش و نور می‌بخشد، انسان است. امام خمینی فتح‌الفتوح انقلاب اسلامی را پرورش جوانان مؤمن می‌داند، زیرا فتح‌الفتوح حقیقی، ساختن انسان صالح است. همچنین، ولی عصر (عج) خواهد آمد و زمین را از عدل و قسط پر خواهد کرد، زیرا ظلم و ستم بر زمین ناشی از نبود یا کمبود انسان صالح و فرمانروایی انسان‌های ناصالح است (خامنه‌ای، ۱۳۶۹). در این راستا پرسشی مطرح می‌شود: چگونه می‌توان انسان‌ها را بر اساس الگوی صحیح الهی تربیت کرد؟ پاسخ انبیاء این است که برای پرورش انسان، محیطی مناسب، سالم و توانمند لازم است که بتواند انسان را پرورش دهد. انبیاء می‌گویند که تربیت فردی به تهای کافی نیست؛ باید یک نظام و ساختار کامل ایجاد شود. آنها تأکید دارند اگر بخواهیم افراد را تک‌تک تربیت کنیم، زمان زیادی صرف خواهد شد و عمر می‌گذرد؛ بنابراین جامعه و نظامی ضرورت دارد که در چارچوب آن انسان‌ها به شکل مطلوب ساخته شوند و تنها همین روش کارآمد است (خامنه‌ای، ۱۳۹۲، ص ۲۴۹).

۵-۲-۱. جایگاه تولید پرورش انسان در مراحل پنجگانه فرایند تحقق اهداف اسلامی

بررسی سیره‌ی عملی پیامبر اکرم (ص) الگوی روشنی از اهمیت و شیوه‌های انسان‌سازی در شرایط و مراحل گوناگون را پیش روی پژوهش‌گران قرار می‌دهد. در دوران مکه، که جامعه‌ی اسلامی هنوز شکل نگرفته بود و پیامبر در مرحله‌ی آماده‌سازی زیرساخت‌های انسانی برای بنای نظام اسلامی قرار داشت، تمرکز ایشان بر تربیت فردی نخبگان و خواص جامعه بود. تربیت شخصیت‌هایی چون ابوزر، عبدالله بن مسعود و دیگر مؤمنان شاخص، بیان‌گر اولویت‌دهی به «انسان‌سازی فردی» در دوره‌ی پیشادولتی است. اما با هجرت به مدینه و آغاز دوران تشکیل دولت اسلامی، روش تربیتی پیامبر از فردمحور به جامعه‌محور تغییر یافت. در این مرحله، تربیت جمعی در بستر حاکمیت اسلامی در دستور کار قرار گرفت، چنان‌که در آیات نخست سوره‌ی نصر نیز به آن اشاره شده است: «إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ * وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا» (نصر، ۱-۲؛ خامنه‌ای، ۱۳۹۲، ص ۴۹۰). با الهام از این الگوی نبوی، انقلاب اسلامی ایران نیز در مسیر تحقق تمدن اسلامی، انسان‌سازی را راهبردی کلیدی برای گذار از «دولت اسلامی» به «جامعه‌ی اسلامی» می‌داند. در چارچوب مدل مفهومی مبتنی بر بیانات مقام معظم رهبری، هشت مؤلفه‌ی محوری برای تحقق دولت اسلامی احصاء شده است. در این مدل، مهم‌ترین عنصر، «امت دولت‌ساز» است؛ گروهی متشکل از نیروهای مؤمن و انقلابی، نخبگان و خواص جامعه که از طریق فرآیندهای تدریجی، دچار «تحول معرفتی» و «تحول معنوی» می‌گردند و در نتیجه، به باور قلبی نسبت به ضرورت و امکان تحقق دولت اسلامی دست می‌یابند. این امت دولت‌ساز، مجموعه‌ای خودجوش و سازمان‌یافته است که مأموریت دارد در چهار بعد کلیدی دولت اسلامی ایفای نقش کند: دو بُعد نرم (روش و منش اسلامی در حکمرانی) و دو بُعد سخت (نهادهای و نظامات حکومتی). بر همین اساس،

دولت اسلامی مطلوب، نه صرفاً ساختاری، بلکه دارای محتوایی اسلامی در رفتار کارگزاران، ساختارهای اداری، الگوهای مدیریتی و شیوه‌های تصمیم‌گیری است. واژه‌ی «امت» در این گفتمان، ناظر بر گروهی هدف‌مند از جامعه است که به‌واسطه‌ی اشتراک در مبانی عقیدتی نظیر توحید، نبوت، معاد و ولایت، به‌صورت منسجم و تشکیلاتی در مسیر تحقق اهداف الهی حرکت می‌کنند. امت اسلامی با بهره‌گیری از روش‌ها و منش‌های اسلامی، از طریق تقسیم وظایف، انسجام سازمانی، و بهره‌برداری از ظرفیت‌های مردمی، نقش اصلی را در طراحی و اجرای نقشه‌ی راه دولت اسلامی ایفا می‌نماید (خدادی و منیری، ۱۳۹۸، ص ۱۵۶).

شکل ۲- راهبرد اساسی انقلاب اسلامی برای گذار از دولت اسلامی به جامعه‌ی اسلامی مبتنی بر پرورش انسان

بنابراین، پرورش انسان با هدف تمدن‌سازی و در مرحله‌ی اول با هدف تشکیل امت دولت‌ساز یکی دیگر از عناصر سازنده‌ی تمدن نوین اسلامی می‌باشد.

۳-۵. شناسایی سازمان‌ها و نهادهای موظف به ایجاد نظام انقلابی و تمدن‌ساز

یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های نظام انقلابی، وجود نظام امامت و ولایت به عنوان شاخص اصلی آن است. در این چارچوب، دو عنصر کلیدی یعنی تولید فکر اسلامی و پرورش انسان، به‌ویژه در دوره‌ی کنونی که «امت دولت‌ساز» و به‌طور عام «جوان مؤمن انقلابی» مورد نظر است، به عنوان پیش‌شرط‌های اساسی برای دستیابی به تمدن نوین اسلامی شناخته می‌شوند. در این راستا، پرسش مهم این است که کدام افراد، سازمان‌ها و نهادها مسئول تحقق نظام امامت و ولایت و نیز تولید عناصر تمدن‌ساز هستند؟ برای پاسخ به این سؤال، می‌توان به بیانات مقام معظم رهبری مراجعه کرد. به نظر ایشان در جایی که فکر و انسان باید تولید شود، نقش‌آفرینان کسانی هستند که باید بتوانند افکار را هدایت و روح ایمان را در انسان‌ها پرورش دهند. بدون شک، مدیران جامعه، سیاست‌مداران، متفکران و آحاد مردم هر کدام به نحوی می‌توانند در خور استعداد خود نقش‌آفرینی کنند؛ اما نقش علمای دین و کسانی که در راه پرورش ایمان مردم از روش

دین استفاده می‌کند، یک نقش یگانه و منحصر به فرد است. مدیران، سیاست‌مداران و فعالان سیاسی جامعه، محیط‌های گوناگون علمی و روشنفکری هم برای این‌که بتوانند درست نقش‌آفرینی کنند، به علمای دین احتیاج دارند؛ به این دلیل روشن که در این راه، تولید فکر اسلامی و ایمان دینی برای انسان‌ها لازم است و اگر علمای دین سر‌صحنه نباشند، دیگری نمی‌تواند این کار را انجام دهد. البته در آحاد مردم هم نقش‌آفرینی دینی، از راه امر به معروف و نهی از منکر، از راه آماده‌سازی خود برای اینکه در یک جایگاه نقش‌آفرین قرار گیرند، هست (خامنه‌ای، ۱۳۷۹). در کلام رهبری اگر کشوری بخواهد به عزت مادی، سعادت معنوی، سیطره‌ی سیاسی، پیشروی علمی، آبادانی زندگی دنیا و هر آرزویی، بخواهد دست پیدا کند، باید به آموزش و پرورش به عنوان یک کار بنیادی، مقدماتی لازم پردازد؛ چون همه‌ی این کارها به نیروی انسانی احتیاج دارد. نیروی انسانی هم عمدتاً در آموزش و پرورش شکل می‌گیرد و صورت می‌بندد (خامنه‌ای، ۱۴۰۱). مسئولیت پرورش نسل تمدن‌ساز به طور عمده برعهده‌ی آموزش و پرورش است. البته صدا و سیما و خانواده هم عامل مؤثری هستند؛ عوامل گوناگون جنبی هم با اهمیت کمتر هستند. لکن یک آموزش و پرورش خوب، می‌تواند صدا و سیما و خانواده‌ها را هم مقهور خودش بکند. بنابراین، مهم‌ترین و مؤثرترین عامل، آموزش و پرورش است. فلسفه‌ی آموزش و پرورش، تربیت چنین نسلی است. البته این با نقش‌آفرینی اصلی حوزه تضادی ندارد. زیرا حوزه باید فکر و نرم افزار و فلسفه‌ی آموزش و پرورش را تعیین و نظام مطلوب آموزش و پرورش را ایجاد کند و توسط معلمان و مدیران و سازمان‌های مربوطه اجرا شود. اجرا، به انسان‌های مستعد و لایق احتیاج دارد که این نیز باید تربیت شود. در واقع می‌توان گفت، آموزش و پرورش، خانواده‌ها و صدا و سیما، پایگاه‌های بسیج و کانون‌های فرهنگی و دانشگاه‌ها و... بازوان اجرایی تربیت اسلامی تدوین‌شده توسط حوزه‌ی علمیه می‌باشند.

۴-۵. راهکارهای تحقق بخشی به عناصر تمدن‌ساز

راهکار اصلی تحقق بخشی و تربیت عناصر تمدن‌ساز، در گام اول تولید فکر اسلامی و سپس تدوین نظام تربیتی مبتنی بر فکر اسلامی برای پرورش انسان‌های فکور و تمدن‌ساز توسط بازیگران و نقش‌آفرینان اصلی یعنی حوزه‌ی علمیه و نهادهای دینی با توجه به فقه، فلسفه و سایر معارف اسلامی می‌باشد. برای این‌که انقلاب بتواند راه خود را درست طی کند، ملت ایران را به منتهای قله سعادت و حیات طیبه برساند، احتیاج دارد به یک نرم‌افزار مطمئن و جامع که این نرم‌افزار می‌تواند کمک‌کننده، شتاب‌دهنده و حتی تحوّل‌آفرین باشد؛ این نرم‌افزار عبارت است از فقه پویای اسلامی، فلسفه، معارف دینی، درس‌های گفتاری و رفتاری امامین انقلاب اسلامی. در مبانی فکری امام خمینی علم فقه، نقش اساسی را در ایجاد تمدن برعهده دارد و محدود ساختن فقه در امور فردی، در مخالفت قطعی با هدف شارع از وضع احکام بوده است. حکومت در اسلام مصداق عینی فقه در حل بحران‌های جامعه و نشان‌دهنده جنبه‌ی عملی

فقه می‌باشد. هدف شارع از وضع احکام در کنار نظم‌بخشی و قانون‌مداری در رفتار فردی، حمایت از ساختن جامعه‌ای همراه با قانون (شرع) است که این جامعه به ساختن تمدن شایسته‌ی انسان الهی مبادرت ورزد (آشوری، تاجیک، محمدی، ۱۴۰۰، ص ۱۱). سابقه‌ی فقه سیاسی در شیعه، سابقه‌ی عمیقی است؛ لیکن نظام‌سازی بر اساس این فقه، جدید است؛ که این را امام خمینی انجام داد. قبل از ایشان شخص دیگری از این ملتقطات فقهی در ابواب مختلف، یک نظام به وجود نیاورده بود؛ که مردم‌سالاری دینی و مسئله‌ی ولایت فقیه را مطرح کرد. بر اساس این مبنا، نظام اسلامی بر سر پا شد (خامنه‌ای، ۱۳۹۰). باید به این نکته توجه شود که نظام‌سازی، یک امر دفعی و یک‌باره نیست؛ نظام‌سازی یک امر جاری است؛ روز‌به‌روز بایستی تکمیل و متمیم شود، آنچه را که ساخته شده، حفظ، نواقصش برطرف و تکمیل گردد. فقها در مسائل جدیدی مثل پول و بانک‌داری، مسائل جدید حکومتی و چالش‌هایی را که بر سر راه حکومت قرار می‌گیرد، از لحاظ فقهی، دیدگاه اسلام را مشخص کنند، سپس روشنفکران و نخبگان دانشگاهی و غیردانشگاهی، این‌ها را به فرآورده‌هایی که برای افکار عموم، دانشجویان و ملت‌های دیگر قابل استفاده است، تبدیل کنند و محصول این کاوش‌های عالمانه در معرض استفاده‌ی ملت‌ها و نخبگان کشورها قرار بگیرد. بنابراین، حوزه‌های علمیه، اساسی‌ترین کاری که امروز برعهده دارند به صورت جمعی و فردی، تولید فکر اسلامی، تبیین و تحکیم مبنای حکومت اسلامی، پیش‌بینی، پاسخ‌گویی و ایستادگی در مقابل شبهاتی که دشمنان حاکمیت اسلام بر ذهن‌ها وارد می‌کنند و پاسخ‌گویی به نیازهای فقهی مردم، به کمک فقه و سایر معارف اسلامی است.

۵-۵. راهکارهای ترویج تفکر، اندیشه‌ورزی و آزاد فکری جهت نیل به مبانی نظام سیاسی و حکمرانی اسلامی

با توجه به مطالب بیان شده در قسمت‌های قبلی، شاخصه‌ی اصلی نظام اسلامی و انقلابی، نظام امت و امامت و رابطه بین امام و امت هست. زیرا در نظام سیاسی اسلام، آن کسی که (امام با نصب خاص الهی یا ولی فقیه با نصب عام الهی) در رأس قدرت قرار دارد و آن کسانی که قدرت حکومت بر آن‌ها در اختیار او است، ارتباط و اتصال و پیوستگی جدایی‌ناپذیری از هم دارند. ولایت، آن وقتی است که ارتباط والی یا ولی، با مردمی که ولایت بر آنها است، یک ارتباط نزدیک، صمیمانه باشد، یعنی از خود مردم، کسی باشد که عهده‌دار مسئله‌ی ولایت و حکومت باشد. ولایت، حکومتی است که در آن، شخص حاکم با آحاد مردم دارای پیوندهای محبت‌آمیز و عاطفی و فکری و عقیدتی است. ولایت، یعنی حکومتی که در آن، ارتباطات حاکم با مردم، ارتباطات فکری، عقیدتی، عاطفی، انسانی و محبت‌آمیز است؛ مردم به او متصل و پیوسته‌اند، به او علاقه‌مندند و او منشأ همه‌ی این نظام سیاسی است و وظایف خود را از خدا می‌داند و خود را عبد و بنده خدا می‌انگارد. پس همه‌ی راهکارها باید در راستای ایجاد و تقویت و گسترش روابط

- بین امت و امام حول محور ولایت باشد. برای رسیدن به راهکار مناسب می‌توان مراحل زیر را طی نمود:
- (۱) تولید فکر (استخراج مبانی سیاسی اسلام و تبیین آن به زبان عام‌پسند و مقابله با نظریه‌های سیاسی رایج غیر الهی)
 - (۲) زایش فکری و اندیشه‌ای
 - (۳) واژه‌سازی متناسب با فکر جدید تولیدشده و تبیین آن در جامعه برای همگام کردن مردم
 - (۴) توسعه‌ی واژگانی برای بیان حالات و جهات مختلف فکر جدید
 - (۵) زایش مفهومی (ایجاد مفاهیم جدید و تبیین درست و منطقی مفاهیم)
 - (۶) گفتمان‌سازی فکر تولید شده برای ایجاد یک خواست جمعی در مردم نسبت به مسئولین برای عملیاتی کردن فکر تولید شده)
 - (۷) نظریه‌سازی (ایجاد منظومه‌ی فکری کامل و همه‌جانبه)
 - (۸) حکمرانی و نهادسازی (تبدیل منظومه‌ی فکری به ساختار قابل اجرا)
 - (۹) حل مشکل دولت اسلامی و جامعه‌سازی (اجرای منظومه‌ی فکری)
 - (۱۰) برخورد با مشکل جدید در دولت اسلامی (حل تعارضات و تزاوجات و در صورت نیاز مراجعه به ابتدای چرخه برای تولید فکر جدیدتر برای مسائل جدید)
- البته برای تک تک این مراحل، لازم هست هیئت‌های اندیشه‌ورز شکل گرفته و با ترویج تفکر، اندیشه‌ورزی و آزاد فکری، به تبیین و گسترش گفتمان نظام انقلابی بر پایه‌ی محور امت و امامت پرداخت.

۵-۶. الزامات حرکت تمدنی جمهوری اسلامی ایران

با توجه به مراحل و مسیر حرکت تمدنی از منظر آیت‌الله‌خامنه‌ای، به طبع حرکت موفق در این مسیر با الزاماتی همراه است که با تلاش و جدیت توأمان عموم مردم و نیز مسئولان جامعه امکان‌پذیر است:

الف) الزامات تمهیدی اساسی: این گروه از الزامات در واقع مهیاکننده‌ی زیرساخت‌های اساسی برای تمدن‌سازی هستند. این الزامات ناظر به تقویت و اعتلای دارایی‌ها و ظرفیت‌های ناملموس (یعنی فکر و ظرفیت انسانی) یک کشور به شمار می‌آیند. آیت‌الله‌خامنه‌ای در بیانی، این گروه از الزامات را این‌گونه معرفی می‌کنند: «تمدن اسلامی مانند هر تمدن دیگر - دو عنصر اساسی لازم است: یکی تولید فکر، یکی پرورش انسان». چون به این دو عنصر در مطالب قبلی پرداخته شده است، از تکرار مطالب پرهیز می‌شود.

ب) الزامات عینی کارکردی: این الزامات در واقع تأمین‌کننده‌ی مظاهر و عینیت‌های تمدنی هستند. اگرچه به لحاظ جنس، این الزامات، نقطه‌ی اشتراک تمدن‌ها شمرده می‌شوند، ولی ازسوی دیگر، فصل‌تمایز تمدن‌ها را نیز در همین الزامات باید جست. از این رو، برای این بخش از الزامات نیز، دو بخش

الزامات سخت‌افزاری و الزامات نرم‌افزاری را می‌توان در اندیشه‌ی آیت‌الله خامنه‌ای مشاهده کرد. به بیان دیگر، «اگر پیشرفت همه‌جانبه را به معنای تمدن‌سازی نوین اسلامی بگیریم، تمدن نوین دو بخش دارد: یک بخش، بخش ابزاری است؛ یک بخش دیگر بخش متنی و اصلی و اساسی است. به هر دو بخش باید رسید» (خامنه‌ای، ۱۳۹۱). این دو بخش از الزامات تمدنی از منظر ایشان این‌گونه قابل تبیین است:

۱- نظام‌سازی و تعالی الگوی مدیریت

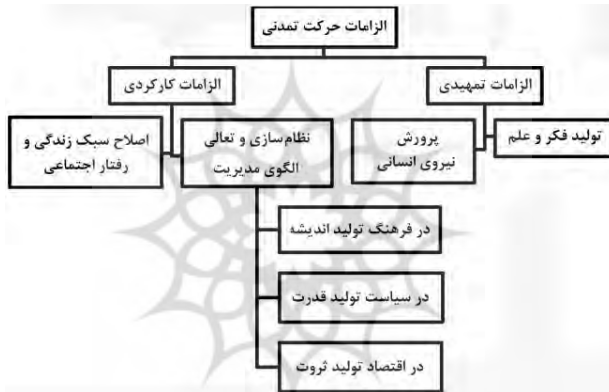
«بخش ابزاری [تمدن] عبارت است از همین ارزش‌هایی که ما امروز به عنوان پیشرفت کشور مطرح می‌کنیم: علم، اختراع، صنعت، سیاست، اقتصاد، اقتدار سیاسی و نظامی، اعتبار بین‌المللی، تبلیغ و ابزارهای تبلیغ؛ این‌ها همه، بخش ابزاری تمدن است» (خامنه‌ای، ۱۳۹۱). نکته قابل توجه در این زمینه آن است که عینیت‌بخشی به این الزامات در گرو نظام‌سازی است؛ یعنی مظاهر تمدنی و بروز و ظهور بیرونی تمدن نوین اسلامی، بی‌تردید از رهگذر طراحی و تأسیس نظام‌های اجتماعی اسلامی گوناگون مانند نظام سیاسی، نظام اقتصادی، ساختارهای رسانه‌ای و... خواهد بود. از همین‌رو، ایشان در سال‌های اخیر، دستیابی به الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت را مطالبه‌ی جدی خود قرار داده‌اند و بنابراین، این الگو، خاستگاه بازطراحی و تأسیس نظام‌ها و ساختارهای مدیریتی در آینده حرکت جمهوری اسلامی باید باشد (بهمنی، ۱۳۹۴). لازم به ذکر است که ارتباط عناصر تمهیدی (تولید فکر و علم و پرورش انسان) با عناصر کارکردی (نظام‌سازی و سبک زندگی)، یک ارتباط پیوسته‌ی طولی هست و مستقل از هم نیستند و هر چقدر تمهیدات آماده‌تر باشند، کارکردها بیشتر ظهور و بروز خواهند یافت و کارآمدی بهتری خواهند داشت و برعکس، هر چقدر نظام‌سازی و مقوله‌ی سبک زندگی، کارکرد بیشتر و بهتری داشته باشد، فکر و نیروی انسانی متناسب با آن نیز نمایان‌تر خواهد شد و طبق چرخه‌ی تولید فکر بیان‌شده در بخش‌های قبلی، به تکمیل و تعالی همدیگر کمک خواهند نمود. برای مثال تمدن‌سازی علاوه بر تولید فکر، علم و پرورش انسانی، به تولید ثروت و قدرت هم نیاز دارد. در واقع یک مثلث است. تولید فکر در اقتصاد، سبب تولید ثروت، و در سیاست سبب تولید قدرت، و در فرهنگ سبب تولید اندیشه می‌گردد.

۲- اصلاح سبک زندگی و رفتار اجتماعی (رسیدن به سلوک عملی مورد نظر اسلام)

از نظر رهبری، مسئله‌ی سبک زندگی، عنصر تمایز بخش و تعالی بخش در حرکت تمدنی به‌شمار می‌آید؛ یعنی «اگرما در این بخشی که متن زندگی است، پیشرفت نکنیم، همه‌ی پیشرفت‌هایی که در بخش اول کردیم، نمی‌تواند ما را رستگار کند؛ نمی‌تواند به ما امنیت و آرامش روانی ببخشد. هر چه ما در صنعت پیش برویم، هر چه اختراعات و اکتشافات زیاد شود، اگر این بخش را ما درست نکنیم، پیشرفت اسلامی به معنای حقیقی کلمه نکرده‌ایم. باید دنبال این بخش، زیاد کار کنیم؛ زیاد تلاش کنیم» (همان). بنابراین، اگرچه «ما علم را ترویج می‌کنیم، صنعت را ترویج می‌کنیم، اختراع و نوآوری را ترویج می‌کنیم، هر مبتکری و هر ابتکاری را با احترام تمام بر روی چشم می‌نشانیم - این به جای خود محفوظ - اما

همان‌طور که گفتیم، اصل قضیه جای دیگر است؛ اصل قضیه، درست کردن سبک زندگی است، رفتار اجتماعی است، اخلاق عمومی است، فرهنگ زندگی است» (همان).

ایشان در تبیین موضوع سبک زندگی، نقش سه حوزه دانشی فقه اسلامی، حقوق اسلامی و اخلاق اسلامی در اعتلای سبک زندگی مهم دانسته و می‌فرمایند: «ما در فقه اسلامی و حقوق اسلامی زیاد کار کرده‌ایم؛ باید در اخلاق اسلامی و عقل عملی اسلامی هم یک کار پرحجم و باکیفیتی انجام دهیم، حوزه‌ها مسئولیت دارند، دانشوران مسئولیت دارند، محققان و پژوهش‌گران مسئولیت دارند، دانشگاه مسئولیت دارد. آن را مبنای برنامه‌ریزی‌مان قرار دهیم، آن را در آموزش‌های خودمان وارد کنیم؛ این چیزی است که امروز ما به آن احتیاج داریم و باید دنبال کنیم [برای] به دست آوردن و رسیدن به این بخش اساسی از تمدن [نوین اسلامی] که سلوک عملی است» (همان).

۶. نتیجه‌گیری

انقلاب اسلامی پرشکوه ملت ایران پس از یک چله‌ی پرافتخار و بدون خیانت به آرمان‌ها و صبر نمودن در برابر مشکلات و وسوسه‌های شیطانی، وارد دومین مرحله‌ی خودسازی و جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی شده است. بنابراین لازم است در گام دوم انقلاب اسلامی به سمت تمدن‌سازی حرکت نماید. هدف اصلی این پژوهش بیان راهکارهای ترویج تفکر، اندیشه‌ورزی و آزاد فکری مبنای نظام سیاسی و حکمرانی اسلامی برپایه‌ی مفهوم امت و امامت جهت نیل به تمدن اسلامی بود. در این راستا گفتمان رهبری به عنوان ولی فقیه و اندیشمند اسلامی، با استفاده از روش کتابخانه‌ای-توصیفی، بررسی، و داده‌های لازم جمع‌آوری شد. پس از بررسی پیشینه‌ی تحقیق و با توجه به رویکرد محققان در این زمینه، منابع مختلف منتشر شده، مورد بررسی قرار گرفت. جمع‌بندی منابع در بررسی پیشینه نشان داد که در زمینه‌ی اهمیت و جایگاه مفهوم آزاداندیشی در گفتمان انقلاب اسلامی و تأثیر فکورورزی و آزاداندیشی در پیشرفت کشور، بحث‌های کافی انجام شده است. ولی در مورد راهکارهای ترویج تفکر، اندیشه‌ورزی و

آزاد فکری جهت نیل به مبانی نظام سیاسی و حکمرانی اسلامی با تکیه بر منظومه‌ی فکری مقام معظم رهبری، مطالعاتی انجام نشده یا به ندرت کار شده است که این پژوهش عهده‌دار آن گردید. در این راستا ابتدا با مراجعه به بیانات مقام معظم رهبری، عناصر نظام انقلابی و عناصر تشکیل دهنده‌ی تمدن اسلامی و جایگاه هر کدام استخراج و شناسایی گردید و راهکارهای رسیدن به این عناصر با تکیه بر فکورزی و آزاد اندیشی بیان شد. طبق مطالعات انجام شده، نتایج زیر حاصل گردید:

(۱) مهم‌ترین شاخصه‌ی نظام انقلابی و اسلامی، برقراری مفهوم امت و امامت است.
 (۲) اولین عنصر تمدن‌سازی، تولید فکر اسلامی است. برای تولید فکر باید آزادی اندیشه وجود داشته باشد. گسترش آزاداندیشی مهم است. انسان‌ها باید بتوانند در یک فضای آزاد فکر کنند. خردمند و خردورز رشد بیابند.

(۳) راهبرد اساسی انقلاب اسلامی برای گذر از دولت اسلامی به جامعه‌ی اسلامی، راهبردی بر اساس و مبنای تولید فکر و زایش فکری و اندیشه‌ای می‌باشد. بدین صورت که انقلاب اسلامی توانسته است با اتکا بر غنای فکری و اندیشه‌ای خود، تولید فکر و زایش فکری و اندیشه‌ای کرده، سپس با واژه‌سازی، به توسعه‌ی سپهر واژگانی خود پرداخته و براساس نظام ارزشی خاص خود به زایش مفهومی و در مرحله‌ی بعد، گفتمان‌سازی خاص به خود را حول این سپهر واژگانی سامان داده و در نهایت برای نهادینه‌سازی آن نظام ارزشی مبنای اقدام به نهادسازی‌های متناسب با آن نظام ارزشی، مفهومی و واژگانی، پرداخته است.

(۴) دومین عنصر تمدن‌سازی، پرورش و تربیت انسان تمدن‌ساز است. به نظر رهبر معظم انقلاب، زیرساخت اصلی هر تمدنی، منابع انسانی است؛ منبع و نیروی انسانی یعنی آن کسی که می‌تواند یک تمدن را ممکن و تحقق ببخشد؛ این نیروی انسانی در کشور ما نسلی خودساخته، دارای هویت ایرانی-اسلامی محکم و عمیق، غیر دل‌باخته و فریفته‌ی این و آن و بازمانده‌های تمدن منسوخ‌شده‌ی شرق و غرب، نسلی دانا، دانشمند، کارآمد، ماهر، آشنا با سبک زندگی اسلامی و سنت‌های ایرانی است.

(۵) با توجه به الگوی عملی پیامبر در مکه و مدینه، شکل‌گیری امت‌دولت‌ساز، راهبرد اساسی انقلاب اسلامی برای گذر از دولت اسلامی به جامعه‌ی اسلامی مبتنی بر پرورش انسان معرفی شد.

(۶) در این راهبرد اساسی، محوری‌ترین عنصر یعنی امت‌دولت‌ساز، جمعی از نیروهای مؤمن انقلابی، خواص و نخبگان جامعه و دولت‌اند که طی مراحل طی در آنان تحول معنوی و تحول معرفتی ایجاد می‌شود سپس به امکان و ضرورت تحقق دولت اسلامی باور عمیق قلبی یعنی تحول، باورمندی می‌یابند. این جمع سازمان‌یافته و خودجوش مأموریت دارند در چهار بعد کلان دولت اسلامی یعنی نخست در بعد نرم‌منش و روش و سپس در دو بعد سخت یعنی نظامات و نهادها، وظیفه‌شان را انجام دهند و با تشکیل دولت و جامعه‌ی اسلامی، زمینه‌ی شکل‌گیری تمدن اسلامی را ایجاد کنند.

۷) راهکار اصلی تحقق بخشی و ایجاد و تربیت عناصر تمدن‌ساز، در گام اول تولید فکر اسلامی و سپس تدوین نظام تربیتی مبتنی بر فکر اسلامی برای پرورش انسان‌های فکور و تمدن‌ساز توسط بازیگران و نقش‌آفرینان اصلی یعنی حوزه‌ی علمیه و نهادهای دینی با توجه به فقه اسلامی می‌باشد.

طبق یافته‌های این پژوهش، وظیفه‌ی عمومی حوزه‌ها و وظیفه‌ی یکایک علما و روحانیون آگاه و روشنفکری که در سراسر کشور هستند، این است که فکر اساسی و نظریه‌ی بنیانی مربوط به جمهوری اسلامی را که همان نظریه‌ی حاکمیت اسلام در همه‌ی امور زندگی و شئون بشری است با استدلال و منطق و با ملاحظه جوانب گوناگون این مسئله تبیین کنند. حوزه‌های علمیه، اساسی‌ترین کاری که بر عهده دارند به صورت جمعی و فردی، تولید فکر است؛ تولید فکر اسلامی، تبیین و تحکیم این مبنای قویم اسلامی، ایستادگی در مقابل شبهاتی که دشمنان حاکمیت اسلام بر ذهن‌ها وارد می‌کنند. در این راستا یک عده‌ای (امت‌دولت‌ساز حوزوی) باید خودشان را با مایه‌ی علمی، قوام فکری با تحصیلات دینی، فقهی، اصولی، کلامی، فلسفی بایستی تجهیز کنند. پس کاری که در درجه‌ی اول در حوزه‌ها وجود دارد عبارت است از تقویت علمی، تقویت بنیه‌ی علمی و بعد تولید فکر صحیح اسلامی و پاسخ به شبهه‌ها حتی به شبهه‌هایی که هنوز مطرح نشده است. البته ابزار این هم، فقه و فقه‌های قوی الفکر، قوی الاستدلال و المنطق می‌باشد که مستلزم این است که فضلا وارد شوند، فکر کنند، تحقیق کنند، کار کنند. پس برای اینکه به تمدن اسلامی برسیم، هم در عرصه‌ی تولید فکر و هم در عرصه‌ی پرورش انسان باید خردورزی داشته باشیم و هم طلاب و انسان‌های خردورز پرورش یابند. خردورزی طلبگی متکی به فقه و اصول و علوم دینی می‌باشد. بنابراین حوزه‌های علمیه، هم نرم‌افزار و اساس خردورزی تولید فکر و علم را باید تهیه کنند و هم برنامه‌ای برای پرورش انسان‌های خردورز داشته باشند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 رتال جامع علوم انسانی

منابع

- آشوری، حسین؛ تاجیک، ابوالفضل؛ محمدی، مهدی. (۱۴۰۰). جایگاه فقه در تمدن‌سازی اسلامی از دیدگاه امام خمینی. پژوهش‌های تمدن‌نویین اسلامی، ۱(۲)، صص ۱۱-۳۱.
- اسماعیلی، مجید. (۱۴۰۲). بررسی ملاک‌های مشروعیت فرمان‌دهی و فرمان‌پذیری در مدیریت با تأکید بر مبانی حکمرانی اسلامی. پژوهشنامه فقه اجتماعی، ۱۲(۱)، صص ۲۳۱-۲۵۸.
- اکبری، مرتضی؛ رضائی، فریدون. (۱۳۹۴). واکاوی شاخصه‌های تمدن‌نویین اسلامی در اندیشه مقام معظم رهبری. مطالعات الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی، ۳(۵)، صص ۸۵-۱۰۸.
- بهمنی، محمدرضا. (۱۳۹۴). تمدن‌نویین اسلامی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای (چپستی و چگونگی تکامل تمدنی جمهوری اسلامی ایران). نقد و نظر، ۱۹(۷۴)، صص ۱۹۸-۲۳۷.
- تقوی رضوی‌زاده، الهام. (۱۴۰۱). مروری بر کاربرد تربیت اسلامی در آزاداندیشی و تاثیر آن بر خلاقیت. در: سومین کنفرانس مدیریت، اقتصاد و علوم اسلامی.
- جبارنژاد، محسن؛ لک‌زایی، شریف. (۱۳۹۷). مآخذشناسی توصیفی آزاداندیشی. آینه پژوهش، ۲۹(۱۷۲)، صص ۱۲۵-۱۳۸.
- جهان‌بین، فرزاد؛ معینی‌پور، مسعود. (۱۳۹۳). فرآیند تحقق تمدن اسلامی از منظر حضرت آیت‌الله خامنه‌ای. مطالعات انقلاب اسلامی، ۱۱(۳۹).
- حیدری‌نسب، فرحناز؛ کزازی، میرجلال‌الدین؛ بیگزاده، خلیل. (۱۴۰۰). شگردهای فکروریزی در داستان‌های فرهاد حسن‌زاده بر پایه نظریه لیپمن (مطالعه موردی: داستان‌های گروه سنی الف، ب و ج). کودک و تفکر، ۱۲(۲).
- خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۹۲). طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن. تهران: انتشارات مؤسسه ایمان جهادی.
- خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۹۶/۱۱/۲۹). بیانات در دیدار مردم آذربایجان شرقی. قابل دسترسی در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=38975>
- خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۸۴/۰۲/۱۹). بیانات در دیدار جمعی از دانشجویان کرمان. قابل دسترسی در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3290>
- خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۹۶/۱۰/۱۰). بیانات در دیدار فرماندهان و جمعی از پاسداران کمیته‌های انقلاب اسلامی. قابل دسترسی در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2400>
- خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۷۰/۱۰/۱۹). بیانات در دیدار مردم قم. قابل دسترسی در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2555>
- خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۷۶/۰۳/۱۴). بیانات در مراسم هشتمین سالگرد رحلت امام خمینی. قابل دسترسی در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2843>
- خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۷۷/۱۱/۱۳). بیانات در جلسه پرسش و پاسخ با جوانان در دومین روز از دهه فجر (روز انقلاب اسلامی و جوانان). قابل دسترسی در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2927>
- خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۷۹/۰۷/۱۴). بیانات در اجتماع بزرگ مردم قم. قابل دسترسی در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3028>

- خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۷۹/۰۹/۱۲). *بیانات در دیدار کارگزاران نظام*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3039>
- خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۸۰/۰۵/۱۱). *بیانات در مراسم تفیید ریاست جمهوری سال ۸۰*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3076>
- خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۸۶/۰۷/۱۷). *بیانات در دیدار دانشجویان نخبه و نقرات برتر کنکور و فعالان تشکل‌های سیاسی فرهنگی دانشگاه‌ها*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3404>
- خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۸۸). *بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری*. قابل دسترس در: بازنمایی شده در
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=8988> از: ۱۳۸۸/۱۲/۰۶
- خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۸۹/۰۹/۱۰). *بیانات در نخستین نشست اندیشه‌های راهبردی*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=10664>
- خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۹۰/۰۴/۱۳). *بیانات در دیدار فرماندهان سپاه*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=12857>
- خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۹۱/۰۷/۲۳). *بیانات در دیدار جوانان استان خراسان شمالی*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=21252>
- خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۹۳/۰۲/۱۷). *بیانات در دیدار معلمان و فرهنگیان سراسر کشور*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=26342>
- خامنه‌ای، سید علی. (۱۴۰۰/۱۲/۱۹). *بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=49769>
- خامنه‌ای، سید علی. (۱۴۰۱/۰۲/۲۱). *بیانات در دیدار معلمان*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=50226>
- خدادی، حسن؛ منیری، حمیدرضا؛ کلایی، حمزه. (۱۳۹۸). *الگوی جستاری تشکیل دولت اسلامی با تاکید بر امت دولت‌ساز. سیاست اسلامی، ۷(۱۶)، صص ۱۵۶-۱۸۳*.
- خسروپناه، عبدالحسین؛ مسعودی پور، سعید؛ انتظاری، مهدی. (۱۳۹۵). *ارائه راهبردهای تحول در حوزه آزاداندیشی مبتنی بر تحلیل بیانات مقام‌معلم رهبری و آسیب‌شناسی وضعیت موجود. مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی، ۲۰(۴)، صص ۵۱۹-۵۴۹*.
- دارا، جلیل؛ کرمی، مصطفی. (۱۳۹۲). *آزاداندیشی در گفتمان انقلاب اسلامی. پژوهشنامه انقلاب اسلامی، ۳(۶)، صص ۹۱-۱۲۰*.
- زمانی محبوب، حبیب. (۱۳۹۶). *پیشرفت علمی کشور بر مبنای آزاداندیشی. پژوهش‌های اجتماعی اسلامی، ۲۳(۱۱۵)، صص ۱۲۷-۱۴۸*.
- سالارزایی، امیرحمزه؛ علی‌عسگری، ابراهیم. (۱۳۹۲). *اندیشه‌ورزی در استنباط فقه. پژوهش‌های فقهی، ۹(۲-۱)، صص ۳۱-۵۳*.
- سالاری، محمد مهدی. (۱۳۹۱/۰۲/۲۴). *جایگاه واژه‌سازی و نهادسازی در تاسیس تمدن بزرگ اسلامی*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/others-article?id=23036>

ضابط پورکاری، غلامرضا. (۱۳۹۶). نقش حوزه انقلابی در تمدن نوین اسلامی با تأکید بر اندیشه حضرت آیت الله خامنه‌ای. سپهر سیاست. ۴(۱۴)، صص ۱۵-۲۰۵.

عالی، محمدباقر؛ غضنفری، مهدی؛ پورصادق، ناصر؛ پورعزت، علی اصغر. (۱۴۰۳). تعریف حکمرانی (فرا ترکیب چپستی حکمرانی). حکمرانی متعالی، ۵(۲)، صص ۶۳-۸۹.

لک زایی، نجف؛ اکبری معلم، علی؛ حدادی، محسن. (۱۴۰۳). موضوع‌شناسی فقهی حکمرانی دینی. دین و قانون. ۳۰(۳)، صص ۵۱-۷۸.

معین، محمد. (۱۳۸۶). فرهنگ فارسی. تهران: انتشارات ادنا.

هدایتی، برات محمد. (۱۳۹۸/۰۸/۲۸). عمل صالح تمدن‌ساز است. قابل دسترس در:

<https://farsi.khamenei.ir/others-note?id=44081>

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی